

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MƏHKƏMƏ SİSTEMİNDƏ ANDLI İCLASÇILAR İNSTİTUTUNUN YERİ

Cabir XƏLİLOV

(Xəzər Universitəsi, Bakı, Azərbaycan)

Ənənəvi olaraq, andlılar məhkəməsinin vətəni orta əsrlərin Böyük Britaniyası sayılır. Belə məhkəmənin ilk dəfə yığıldığı dəqiq tarix bizə gəlib çatmasa da, İngilis kralı II Henrixin 1166-cı il tarixli assizlərindən – fərmanlarından birində iri yaşayış məntəqələrinin sakinləri olan hər 100 təbəədən 12-ni və hər kənddən 4-nü andlılar kimi seçməyi tövsiyə edən bir müddəaya rast gəlinir.

Beləliklə, andlı iclasçılar institutu ilk dəfə İngiltərədə meydana gəlmişdir (Hərgah, bir çoxlarında andlı iclasçılar dedikdə Amerika məhkəmələri ilə assosiasiya yaranır, görünür bu artıq Hollivud kino-sunun uğurlu fəaliyyətinin nəticəsidir). Və məhz burada andlıların cinayət prosesində iştirakının əsas prinsipləri işlənib hazırlanmışdır. Ümumilikdə götürsək, günümüzdə də bu institut məhz həmin əsaslarla fəaliyyət göstərmək-dədir.

Dünya praktikasında andlı iclasçılar məhkəməsinin 2 əsas modeli tanınır: anqlo-amerikan (klassik) və kontinental. Klassik modeldə ayrıca andlılar kollegiyasının mövcudluğu nəzərdə tutulur və müxtəlif ölkələrdə müxtəlif cür adlanır: jüri, palata, andlı iclasçılar skamyası və s. Bunlar cinayət mühakimə icraatında fakt məsələsini həll edir. Kontinental model isə peşəkar hakimlərin andlı iclasçılarla birgə kollegiyasını nəzərdə tutur. Almaniyada «şeffen», Fransada – «assiz» adlanan bu heyətlər işə müştərək baxır və verdikti də müştərək çıxarırlar.

Klassik formada olan andlılar məhkəməsi İngiltərədə yayıldıqdan sonra Avropada tətbiq edilmiş, sonra da Rusiyaya keçmişdir. Rusiya imperiyasının tərkib hissəsi olan ölkəmizdə bu məhkəmə ilə tanışlıq 19-cu əsrin axırlarına təsadüf edir.

O zamanlar andlılar məhkəməsinin klassik modelinin mühakimə icratında tətbiqi xüsusilə mütərəqqi bir addım idi. Belə ki, əhalinin məhkəmələrə çıxışı əmələ gəldi və ən başlıcası isə, formal

sübutlar nəzəriyyəsinə əsaslanan inkvizisiya məhkəmə icraatı dağıldı. Belə ki, bu nəzəriyyəni rəhbər tutaraq cinayət mühakimə icraatında təqsirin etirafına əsas yer verilirdi və başlıca sübut sayılan etirafı əldə etmək üçün işgəncələr də geniş yayılmışdı. Məşhur rus hüquqşünası Koninin təbirincə desək, formal sübut nəzəriyyəsinin mahiyyəti təkcə məhkəmənin üzərinə qoyulan təqsirləndirilən şəxsi «etirafa» yönəltmək vəzifəsində ifadə olunmurdu. Reallıqda bu nəzəriyyədən doğan belə bir fenomen meydana gəlmişdi: fərdi görüşlərinə çalın-çarpaz xətt çəkilməmiş hakim, ruhsuz formalizmlə səciyyələnən bir fəaliyyətlə məşğul olurdu, bunun nəticəsi olaraq çox zaman əsl günahkarı cəzalandırmağa təqəti, həvəsi belə qalmırdı. Yəni məhkəmə sistemi bütövlükdə öz funksiyasının tam əksini yerinə yetirirdi.

Andlılar məhkəməsi dedikdə, adət üzrə cinayət mühakimə icraatı nəzərdə tutulur. Cinayət mühakimə icraatı hər bir cəmiyyətə su və hava kimi lazımdır. Çünki, bu – ictimai qayda-qanunun mühafizəsinə zəmanət verir, cəmiyyəti cinayətkar qəsdlərdən qoruyur. Amma onu da nəzərə almaq lazımdır ki, cinayət məhkəmə icraatı müstəbidlik üçün də əlverişli şərait yarada bilər. Belə ki, əgər dövlətin zorun tətbiqi üzərində inhisarı varsa, kim zəmanət verə bilər ki, o, bunu təyinatından kənar tətbiq etməyəcək? Təəssüflər olsun ki, tarix belə nümunələrlə doludur. Lakin normal cəmiyyətdə cinayət məhkəmə icraatı cəmiyyətin sakit şəkildə inkişafını dəstəkləmək və cəmiyyəti müdafiə etmək funksiyalarını həyata keçirir. Andlılar məhkəməsi də bu funksiyanın həyata keçməsinə zəmin yaradan və uğurunu labüd edən mexanizmlərdən biridir.

Andlılar məhkəməsinin əsas mahiyyəti ondadır ki, ittihamın əsaslılığı sadə məntiq, normal düşüncə prizmasından qiymətləndirilir və bu səbəbdən də andlı iclasçılar hansısa xüsusi hüquqi biliklərə malik olması tələb olunmur. Burada işə yanaşmanın əsas mahiyyəti sezilir: əgər ittiham tərəfi məhkəməyə o dərəcədə inandırıcı və əsaslı dəlillər təqdim edib ki, hətta adi insan belə onları kafi hesab edir, deməli, onda ittiham bütövlükdə əsaslıdır. Andlı iclasçılar «fakt məsələsi»ni həll edirlər. Sonra, andlı iclasçılar qərarı əsasında (buna «verdikt» deyilir), hakim «hüquqi məsələ»ni həll edir, yəni təqsirləndirilən şəxsin təqsirlilik dərəcəsini müəyyən edir, cəza təyin edir.

Andlı iclasçılar məhkəmədə cinayət işinə baxmaq üçün dəvət edilən adi vətəndaşlardır. Məhkəmə iclasında iştirak etmə mərhələsindən öncə, andlı iclasçıların seçilməsi məsələsi durur.

Tərəflər andlı iclasçı ola biləcək şəxslərə suallar verir, onların münasibətlərini müəyyən edir və bu və ya digər səbəbə əsasən namizədə etiraz edir. Bu etiraz işdən kənarlaşdırmaq deməkdir. Qaydaya görə, müəyyən sayda namizədə şərtsiz, dəlilsiz, yəni heç bir səbəb göstərmədən etiraz etmək olar.

Heyət seçildəndən sonra, proses başlayır və burada hakim rolunu bir növ aparıcı, moderator funksiyalarından ibarət olur. Tərəflərin nümayəndələri və qarşılarında çıxış etdikləri andlı iclasçılar prosesin başlıca iştirakçısına çevrilirlər. Tərəflərdən hər biri andlı iclasçıları öz doğruluğuna inandırmağa çalışır. Hakim isə hər bir şeyin düzgün və dürüst keçməsinə nəzarət edir. Hakim təqdim edilən sübutların mümkünlüyünə nəzarət edir, habelə andlı iclasçılara izah edir ki, qanunun hansı normalarının baxılan cari işə aidiyyəti vardır.

Hakimlərlə birgə andlı iclasçılar işin tədqiqində iştirak edirlər, sübutları tədqiq edirlər, şahidlərin, təqsirləndirilən şəxsin ifadələrini dinləyirlər, ekspertizanın nəticələri ilə tanış olurlar və s. Sübutların qiymətləndirilməsi və şəxsin təqsirli olub-olmaması məsələsi andlı iclasçıların müstəsna səlahiyyətlərinə aiddir.

Bundan sonra, andlı iclasçılar müşavirə otağına keçirlər və «fakt məsələsi»ni həll edirlər. Yəni, öz rəylərini bildirirlər ki, təqsirləndirilən şəxsin təqsirli hesab edilə bilməyi üçün məhkəməyə kifayət qədər sübutlar təqdim edilib, yoxsa yox. Andlı iclasçılar müzakirəni hakimlərdən ayrı keçirirlər – bu onların fəaliyyətinin ana xətidir. Hakim hər bir halda qərar qəbul etmə prosesinə müdaxilə etməməlidir və edə bilməz.

Nəzərdə tutulur ki, andlı iclasçılar heyəti tamamilə təəssübsüz, qərəzsiz və obyektivdir.

Andlı iclasçılar bütün proses boyu ictimai təsirə məruz qalmalıdırlar. Onlar cəmiyyətlə və KIV-lə ünsiyyətdən təcrid olunurlar, kənarda heç bir məlumat toplaya bilməzlər. Bir çox hallarda onların yaxınlarına belə onlarla proses barədə, habelə prosesə verilən ictimai qiymət barədə ünsiyyət saxlamaq qadağan edilir. Qərar qəbul etmə

zamanı isə onlar tamamilə heç kəslə ünsiyyət saxlaya bilməzlər, telefon zənglərinə belə cavab verməməlidirlər. Qərar həmişə bağlı qapı arxasında qəbul edilir. Andlı iclasçıların bu qərara necə gəlmələri də bir sirr olaraq qalır. Proses qurtardıqdan sonra da andlı iclasçıların jurnalistlərlə bu iş barədə ünsiyyətinə yol verilmir, bir sıra ölkələrdə isə bu hətta cinayət sayılır. Andlı iclasçılara təzyiq etmək cəhdi isə, birmənalı olaraq, cinayət tərkibi yaradır.

Hüquqi baxımdan andlı iclasçılar kollegiyasının hakimiyyət səlahiyyətləri aydındır. Əgər kollegiya hesab etsə ki, təqsirləndirilən şəxs təqsirsizdir, bu halda həmin şəxs dərhal azadlığa buraxılır. Əgər kollegiya şəxsi təqsirli bilsə, hakim cinayət qanununu tətbiq edir və hökm çıxarır. Andlı iclasçıların qərarı hakimə və yaxud ictimaiyyətə nə qədər səhv və ya qeyri-professional görünə bilsə də belə, müzakirə edilmir, dərhal qüvvəyə minir və bundan apellyasiya şikayəti verilmir.

Ümumilikdə andlı iclasçılar institutunun mahiyyəti bundan ibarətdir.

Andlı iclasçılar institutunun lehinə və əleyhinə olan çıxışlara nəzər salsaq, görürük ki, çox vaxt rəylər diametral dərəcədə bir-birinə ziddir. Tərəfdarları ərz edir ki, bu – ədalət mühakiməsinin və demokratiyanın təntənəsidir, əleyhdarları isə deyirlər ki, bu təsisat – getdikcə daha da mütəşəkkilləşən cinayətkarlığa qarşı mübarizədə bir maneədir.

Zəif hesab edilən tərəflərinə nəzər salaq. Rusiya və digər nisbətən gənc olan, demokratik yolu seçdiyini bəyan etmiş dövlətlərin təcrübəsinə nəzər salsaq, zəif cəhətlər kimi aşağıdakı amilləri göstərə bilərik: burada, ilk növbədə qrup maraqlarına istiqamətlənmək, emosiyalara və ictimai təsirlərə məruz qalmaq, iş baxıldığında andlı iclasçılarda sübutların tədqiqinin aparılması təcrübəsinin olmaması və məhkəmə prosedurunun özünün bəla olması – andlıların gəlməsi, qalma xərcləri və s. – bunların hamısını mənfi cəhətlər kimi qeyd etmək olar (3, 122).

Yüz il bundan qabaq olduğu kimi, indi də andlı iclasçılara əsas irad kimi o tutulur ki, onlar həddən artıq çox bəraət verdikləri çıxarırlar və bu guya cinayətkarların əl-qolunu açır.

Andlı iclasçılara tutulan iradlardan biri də odur ki, onların hüquqi təhsili yoxdur. Guya bu da andlı iclasçıların çıxardığı qərarı qeyri-professional edir. Bu dəlili güclü hesab etmək olmaz. Real həyatda mühakiməni həyata keçirən insanların, həkim və mınaaxtaran kimi, səhv etməyə ixtiyarı yoxdur. Eyni zamanda onu da qeyd edək ki, ən təcrübəli hakimlər belə səhvdən sığortalanmayıblar. Məhkəmə praktikasında nəinki bəraətverici, eyni zamanda bir çox ittiham-edici hökmlərin də səhv olduğu kifayət qədər çox hala rast gəlinir. Məsələn, ABŞ-da Kelvin Vaşinqton adlı bir şəxsin etmədiyi qətlə görə 14 il günahsız yerə azadlıqdan məhrum etmə yerlərində qaldıqdan sonra azad edilməsi çoxlu hay-küyə səbəb olmuşdu. Keçmiş SSRi-də Çikatilo adlı seriya xarakterli cinayət törətmiş manyakın törətdiyi cinayətlərə görə bir neçə (!) günahsız adam mühakimə edilmişdi. Ölkəmizdə də məhkəmə səhvləri nümunələrinə, təəssüf ki, az rast gəlinmir.

Onu qəbul etmək lazımdır ki, tarix artıq sübuta yetirmişdir: andlı iclasçılar məhkəməsinin, digər məsələlərlə yanaşı, əhalinin bütün təbəqələrinin qanun qarşısında bərabərliyinin müəyyən dərəcədə təminatı, hüquq və azadlıqların məhkəmə müdafiəsinin həyata keçirilməsi məsələlərində böyük rolu olmuşdur, müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin formalaşdırılmasına yardım etmişdir, məhkəmə sisteminin demokratikləşməsinə və humanizmləşməsinə xidmət etmişdir, müstəntiqlərin, prokurorların, vəkillərin çəkişməli məhkəmə proseslərində püxtələşməsinə, hakimlərin obyektivliyinin artmasını, insan haqlarına daha hörmətlə yanaşılmasını inkişaf etdirmişdir.

Müsbət cəhətlər çoxdur. İlk növbədə bu, məhkəmənin fəaliyyətinə real düşüncə mühitinin gəlişi deməkdir, həqiqət və ədalətin ictimai anlayışının, adi məntiqin, əqləbatan dəlillərə əsaslanan düşüncə tərzinin, həyat təcrübəsinin məhkəmə prosesinə qatılması deməkdir. İctimaiyyətin məhkəmələrə etimadının artması deməkdir. Diqqət etsək, görürük ki, bu ictimai nəzarətin bir formasıdır, bəzi hakimlərin qeyri-vicdanlı və qeyri-obyektiv hərəkətlərinin qarşısının alınması vasitəsidir, ədalət mühakiməsinin ittihamedicə yönümünün dəyişdirilməsidir, məhkəmə səhvlərinin azaldılmasıdır.

Cinayət mühakimə icraatı insan taleyi ilə bağlı məsələləri həll edir. Ona görə də məhkəmə icraatının elə formalarını seçib tətbiq etmək lazımdır ki, səhv etmək riskini minimallaşdırmaq mümkün olsun. Bütün sivil dövlətlər də məhz buna can atırlar. Sözügedən riski də azaldan amillərdən ən başlıcası – çəkişmə əsasında aparılan prosesdir. Və məhz andlı iclasçılar məhkəməsi bu prosesi sözün əsl mənasında çəkişməli edir. Burada ittiham tərəfi passiv mövqe tuta bilmir, o, məcburdur ki, özünün doğru olmasını qanun çərçivəsində daim sübut etsin. Müdafiə tərəfi də bu sübutları qanun çərçivəsində inkar edir. Və bu mübahisədə həqiqət yaranır. Bu prosesdə «təqsirlidir» verdikti o zaman səslənməlidir ki, sübutların məcmusu ilə şəxsin təqsirliliyi həqiqətdən isbat edilsin və heç bir şəkk-şübhə qalmasın.

Andlı iclasçılar məhkəməsinin qeyri-obyektiv olması və cinayətkarlığın əl-qolunu açması barədə fikirlər öz təsdiqini tapmır. Bunlar qeyri-elmi tezislərdir, subyektiv baxışların nəticəsidir. Müasir dövrümüzün praktikasını və tarixi təcrübəni təhlil etdikdə belə bir nəticəyə gəlirik ki, bu növ məhkəmə icraatı məqsədəuyğundur.

Andlı iclasçılar kollegiyası bir-birilə tanış olmayan insanların sırasından süni surətdə, müvəqqəti olaraq yaradılmış bir heyətdir. Bu heyətin məqsədi – konkret cinayət işi üzrə ədalətli, mənəvi baxımdan tam düzgün bir qərarın qəbul edilməsidir. Qərarın kollektiv surətdə qəbul edilməsi isə yüksək mənəvi məsuliyyəti labüd edir. Əlbəttə ki, fərd kimi, hər bir andlı iclasçının psixoloji vəziyyəti, yaranmış şəraitdə müstəqil düşüncə qabiliyyətinin olması onların fəaliyyətinin mühüm şərtlərindəndir. Bu hər kəsə aydındır, hətta professional hakimlər belə qərar qəbul edərkən səhvlərdən xali deyillər. Bir də ki, mürəkkəb görünə bilən bəzi problemlər asan həll oluna bilir. Andlı iclasçılar üçün müvafiq bilikləri verə bilən trening proqramları həyata keçirmək mümkündür. Bir çox təşkilatlar buna zəruri dəstəyi verərlər.

Ənənəvi mühakimə formalarına nisbətən andlı iclasçılar məhkəməsinin bir sıra üstünlükləri vardır. Bu sıraya daha böyük kollegiyallıq, daha çox müstəqillik, obyektivlik, qərəzsizlik və prosesin daha güclü çəkişmə atmosferində keçirilməsini aid etmək olar. Belə icraat hakimi müxtəlif orqan və şəxslərin təsirindən daha çox qoruya bilir, daha müstəqil olmasına zəmanət verir, insanların məhkəməyə

inamını artırır, məhkəmələrin qərəzsizliyini vurğulayır, işin hallarının daha dərin, daha köklü tədqiqini labüd edir. Tərəflərin bir növ yarışmasını stimullaşdıraraq, məhkəmə qərarının daha obyektiv olmasını təmin edir. Hüququn daha geniş ictimaiyyət tərəfindən qavranılmasına gətirib çıxarır.

Bundan əlavə, qərəzsizlik amili də çox önəmlidir. Necə olsa, reallığa nəzər salsaq, görərik ki, hakim daha çox ittihama meyllidir, ona prokuror təsir etməyə çalışır, bunların ümumi maraqları ola bilər. Amma andlı iclasçıları hesabatlar, rəqəmlər əsla maraqlandırmır, onları yalnız təqsirləndirilən şəxsin taleyi düşündürür. Xalq təmsilçiləri məhkəmə yolu ilə həqiqətin axtarışı prosesinə öz gəlişlərilə nə az, nə çox – yeni, daha tərəvətli baxış gətirirlər, funksional mövqe tutmaqdan irəli gələn yeknəsəkliyi dağıdırlar. Sözsüz ki, andlı iclasçılar məhkəməsi daha müstəqildir, əlbəttə andlılara da təsir etmək olar, amma 12 nəfəri ələ almaq çox müşkül bir işdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, andlı iclasçıların iştirakı ilə keçirilən məhkəmələr şərti olaraq 2 hissədən ibarətdir: bir tərəfdən professional hakimlər, digər tərəfdən qeyri-professionallardan ibarət heyət. Birincilər hüquqa aid, əməlin tövsifinə, cəzaya aid məsələləri həll edir, ikincilər isə «fakt məsələsini» - yəni, təqsirliyin sübuta yetirilib-yetirilməməsi məsələsini həll edir. Çox mühüm bir dəlildir ki, andlı iclasçılardan yalnız normal, məntiqi düşüncə tərzinə malik olma, nəticə etibarilə təqdim edilən sübutlar əsasında öz rəyini bildirmək tələb olunur.

Andlı iclasçılar məhkəməsinin müsbət cəhətləri mənfilərindən çoxdur. Bir tərəfdən, mühakiməni təcrübəsiz adamlar həyata keçirir – bu çatışmazlıqdır. Amma müsbət olan budur ki, onlar daha obyektiv olacaqlar, və qanunun quru hərfindən çox, insani dəyərlərə əsaslanacaqlar. Əlbəttə ki, Qərb dövlətlərinin müsbət təcrübəsi də çox önəmli bir dəlildir. Andlı iclasçılar məhkəməsi cəmiyyətdə məhkəmə hakimiyyətinin nüfuzunu çox artırır – axı qərarı dövlət məmurları deyil, xalqın nümayəndələri, sadə vətəndaşlar çıxarır.

Birisi deyə bilər ki, andlılar qeyri-professionaldır. Digəri deyəcək ki, bizə hələ tezdir, biz hələ hazır deyilik. Amma bu məntiqlə getsək, onda bəlkə bizə məhkəmə, çəkişmə heç lazım da deyil?! Pro-

kuror ittihamı təsdiqlədisə demək şəxs təqsirlidir?! Amma bunu bir dəfə artıq keçmişik, müdhiş «üçlük»in fəaliyyətinin acı yaddaşını tarix bizə çatdırmışdır. Bizə elə gəlir ki, başlamaq lazımdır, onların fəaliyyətində hansısa düzəlişləri etmək zərurəti yaranarsa, həyat bunu diktə edəcəkdir. Ələlxüsus ona görə ki, ölkə məhkəmələrinin qeyri-obyektivliyi və qərəzliliyi barədə artıq hər səviyyədə danışılır. Artıq hazırki vəziyyətdən daha pis vəziyyət ola bilməz. Səhv etmirəmsə, axır onillikdə bir dənə də olsun qüvvədə saxlanılan bəraət hökmü yoxdur – bu özlüyündə böyük bir dəlil deyilmi?

Məhkəmə sistemində andlı iclasçılar icraatının olması dövlətin sivil olmasının və demokratikliyinin əlamətidir, vətəndaşa, cəmiyyətə müraciət etmək imkanı verən bir reallıqdır. Bu baxımdan andlı iclasçılar məhkəməsinə vicdan və axırıncı ümid məhkəməsi də adlandırmaq olar.

Beləliklə, çox az bir iş qalıb – artıq mövcud olan bir mexanizmi işə salmaq gərəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ларин А.М. Из истории суда присяжных в России. Москва .1995.
2. Попова А. Суд присяжных - шаг в будущее или назад в прошлое?, Наука и жизнь, №7 2004.
3. Карнозова Л.М. Возрожденный суд присяжных. Замысел и проблемы становления. М.: NOTA BENE, 2000.
4. James Oldham, "Trial by jury: The Seventh Amendment and Anglo-American Special Juries" (New York University Press, 2006)
5. Кони А.Ф. Судебная реформа и суд присяжных, Собрание сочинений т.4, Юридическая литература, М., 1967

S u m m a r y

JURY INSTITUTE IN THE COURT SYSTEM OF AZERBAIJAN REPUBLIC

Jabir KHALILOV

(Khazar University, Baku, Azerbaijan)

Jury system was first appeared in England and has undergone a long historical way of development and progress.

Jurors are ordinary citizens who are convened to hear criminal cases in the court, participate in investigation along with judges, hear testimony of witnesses and accused person, become familiar with the results of examinations, etc.

The role of judge in these trials is leading, however attorneys and prosecutors that are presenting the case before jury play an active role in criminal procedure. The judge must not interfere in decision-making process in any cases. Jury is responsible for evaluating the evidence presented and deciding questions of guilt. In spite of its ancient age, jury system is a new tradition for the Azerbaijan. Although a number of legislative acts were adopted jury system is not applicable in practice yet.

The jury shall consist of twelve main and two reserve jurors. (CPC of the Republic of Azerbaijan, Art.79.2) The law imposes restrictions to some category of citizens to participate as jurors.

Citizens can perform responsibilities of jurymen once a year within 15 days. The law provides jurors with certain rights and duties.

The law defines the procedure of jury selection in details in order to exclude any elements of subjectivity in decision making.

Verdict is rendered in the separate room by jurors for the purpose to keep their deliberations in strict confidence. The jurors are not allowed to disclose any opinions expressed during the deliberations.

No complaint or appeal against the judgment of the court of first instance based on the verdict reached by a jury may be lodged with the court of appeal. The judgment enters into force from the day of its proclamation.

Jury trial has a number of advantages in comparison with traditional trials. The important features of jury trials are independence, objectivity and impartiality of jurors as well as litigation process.

We strongly believe that presence of jury trials in the legislation of the Republic of Azerbaijan is a big step for future.